

Att filosofera genom livets alla skikt

Niklas Forsberg

I

Sören Stenlunds *Det osägbara* är en frustrationens text. Frustrationen är genomträngande i texten, närvarande på nästan varenda sida. Sören var ursprungligen sedd som ett stort framtidslöfte inom den formella logiken. Stig Kangers guldkalv och kronprins. Som jag fått det berättat för mig, så är det bara två filosofiska avhandlingar i Uppsalas historia som förärats med det högsta betyget: Adolph Phaléns och Sören Stenlunds.¹ (Nu för tiden delas ju bara två betyg ut, godkänt och underkänt.)

Men Sören kom, mycket på grund av läsandet av Wittgenstein, att tvivla allt mer på hela projektet som han var ämnat att bli en ledargestalt i. Tvivlet växte sig så starkt att han kom att anse att det var omöjligt för honom att skriva vad han ville och vara ärlig, och än mindre möjligt att få ett jobb. Så *Det osägbara* är på många sätt en stridsskrift, för att låna en term från Nietzsche, och Sörens bok om Wittgenstein är också hans enda tydligt Nietzscheanska text. Det är en stridsskrift, men en som är skriven av någon som redan sett slaget förlorat. Som han återberättade det för mig, kände han att han skulle skriva precis som det var, just för att han var säker på att han aldrig skulle kunna få en tjänst. Han var frustrerad. Och arg. Men just genom att han "insett" att han hade gjort sig omöjlig, att slaget redan var förlorat, hade *han* inget att förlora. Nu kunde han säga precis som det var.

Men filosofins gudar äro oberäknliga, eller kanske bara allmänt lynniga och lätt sadistiska. Befordran till docent och en tjänst kom bokstavligen talat *medan Det osägbara* låg i tryckpressarna.

Mottagandet blev som väntat. Thorild Dahlquist hade schemalagt två kollokvier för att diskutera *Det osägbara*. Men det hela avbröts innan de första två timmarna passerat, med motivet att "Detta är bara irrationalism". Naturligtvis var man både arg och besviken. Fadermord är inte att leka med. Och när den bästa sviker, svider det mer.

1. Jag har fått bekräftat att både Phalén och Stenlund erhöll högsta betyg (A), men inte att det inte kan finnas någon annan som också tillhör denna kategori. Tack Jens Johansson för arkivarbete.

Titeln på verket är förstås en beskrivning av ett av de Wittgensteinianska teman han diskuterar. Men den är också ett uttryck för just denna frustration: jag är inte välkommen. Det jag har att säga skall inte sägas. Sanningen om filosofin av idag, så som Sören såg den, är osägbär. Men eftersom han var lika omöjlig själv, kunde han ta bladet från munnen.

Allt detta hjälper oss att förstå Sörens tonfall i texten, som stundtals kanske måste beskrivas som aningens pubertalt. Med lite välvilja kanske det kan beskrivas som punk. Tänk bara på passager som denna:

Men varför detta osakliga angrepp på analytisk filosofi? Ty någon "saklig kritik" är det inte, det medger jag gärna. Det vet alla som är bevandrade i argumentationsanalysen och den empiriska semantiken, alla som fått kritisk logisk-analytisk skolning. Mitt bästa argument mot analytisk filosofi numera är att den gör mig illamående. Alltså ett "fysiologiskt" snarare än ett logiskt argument. I själva verket är det ingen kritik alls. Ingenting i denna skrift är menat som någon "kritik" av någonting. (Stenlund 1980, s. 24)

Jag menar nu inte att Sören inte skulle ha hållit med sitt yngre argare jag. Men jag vet att han inte hade uttryckt sig så här nu. När jag själv var en tonåring i filosofin – alltså under mitten av 90-talet – så blev *Det osägbara* snabbt en ganska omtalad och eftertraktad bok. Dök den upp på något antikvariat spreds ordet snabbt, och den blev inte kvar länge. Det är klart att vi då, som unga studenter, var omogna och längtade efter just den punk som *Det osägbara* erbjöd. Men allt detta handlade också om att det fanns något så oerhört och sällsynt och efterlängtat hos Sören. Ett allvar. En oinställsamhet. Tålmod. En kärlek till ämnet självt.

Det allvar och tålmod som kommer med kärleken till ämnet, visade han också studenterna. Ville vi tala om *Det osägbara* så gjorde han det. Men det han hade att säga var inte mer av detsamma, utan han betonade snarare att han aldrig skulle kunna skriva sådär idag. Jag tror inte att han var missnöjd med den, eller ångrade att han skrev den, eller trodde att han hade haft radikalt fel. Men jag tror att han såg på den som en ungdomsskrift. Den var kanske nödvändig, och han växte upp genom att skriva den. Men det var inte en text som han identifierade sig med, och han såg den inte heller som det bästa uttrycket för sitt eget tänkande.

Alltså: om vi vill förstå *Sören Stenlund* måste vi förstå att läsa texten i sitt rätta ljus. Jag menar alltså inte att *Det osägbara* är en text vars innehåll vi kan förbise bara för att Sören var ung (37 år gammal) när han skrev den, och skrev den i frustration. *Det osägbara* är en stor bok. Det

är en allvarlig bok. Men vi ser inte det om vi bara fnissar åt rallarsvingarna, hur motiverade vi än må tycka att dessa rallarsvingar var. Sörens aggressioner mot "analytisk filosofi" måste vi förstå att ta med den rätta nypan salt.

För det första är "analytisk filosofi" en bred tradition, och Sörens ilska riktar sig inte mot allt i den. Det är till och med oklart vad det skulle innebära. För det andra så måste man ju säga att Sören själv, åtminstone i någon bemärkelse, var en analytisk filosof. Inte för att han skulle ha beskrivit sig själv så, och inte för att han inte läste och skrev om, och jobbade med, och undervisade om, så kallad "kontinental" filosofi också, utan helt enkelt för att han delade många av de problem som var centrala för många tänkare i den analytiska traditionen. Så det fanns en enorm, djup, respekt för analytisk filosofi hos Stenlund.

När jag nu har återvänt till denna bok (som något mindre omogen, men säkert långt ifrån vuxen) så slår det mig att denna bok har präglat mig ganska djupt. Inte för dess upprorston – en ton som jag säkert förfördes av under mina filosofiska tonår – utan av något annat, något som jag tror att jag inte såg, eller förstod, då. Men så är det väl ofta: det man lär sig och tar till sig är inte alltid det man *tror* att man lär sig och tar till sig.

II

Jag inser att jag inte kan skriva om Sören utan detta personliga tilltal. Jag kan inte bara plocka upp någon tanke eller tes och diskutera den (som om den var ett tankeobjekt, vilket som helst, som man kan resonera om). Denna idé om filosofi, som en vetenskaplig praktik där man argumenterar för eller emot olika teser och teorier, är förstas en idé om filosofi som Sören kritiserade, och det är en kritisk hållning som han förde vidare till de flesta, om inte alla, av sina doktorander. Jag tror inte att jag försöker härma eller efterlikna Sören när jag säger detta – jag har varken hans mod eller hans kevlarhus. Men Sören har i alla fall lärt mig att om man är för rädd för att verka larvig eller fånig så kommer man inte att få något vettigt sagt. Så jag måste riskera lite för att komma åt det jag vill. Jag ärvde inte hans mod eller hans oinställsamhet, men gång på gång upptäcker jag att tankar som jag tror mig erövrat själv har växt fram ur den Stenlundska myllan.

Låt oss nu titta lite närmre på en av de passager som jag idag ser som innehållandes fundamentala insikter som jag har präglat av. Vi rör oss

ännu väldigt tidigt i texten, där Sören är som argast, och försöker visa hur Wittgenstein inte kan ses som en "vetenskaplig" filosof som argumenterar för eller emot olika hypoteser eller teorier, utan har ett helt annat förhållningssätt – ett förhållningssätt som Sören ibland liknar vid det religiösa. Detta låter ju alltid lite högtravande, men han är nog med att säga att detta inte är en fråga om att vara pretentiös. Vid ett tillfälle beskriver han Wittgensteins ord som sagda "av en person som tänkt över *egna* problem, själv, ensam. En ensamhet, som nog inte var vald utifrån några 'höga' pretentiösa ideal och som säkert inte alltid var särskilt romantisk" (ibid, s. 15).

Den väsentliga poängen här, som kommer att leda Sören genom hela *Det osägbara*, är att försöket att vetenskapliggöra filosofin innebär att de filosofiska problemen externaliseras, och att detta sätt att möta filosofiska bekymmer är dömda att misslyckas för att denna strategi innebär en *förvanskning*. På denna punkt kan man skönja ett släktskap mellan Sören och Stanley Cavell. Cavell menar att skepticismen om andra medvetanden missförstås genom att ett moraliskt problem (det faktum att du och jag är åtskilda) omvandlas, eller vrids om, böjs om (Cavells begrepp för detta är "deflection") till ett epistemologiskt pussel. Ett moraliskt faktum vrids om till ett epistemologiskt problem, genom att både skeptikern och anti-skeptikern framställer den moraliska svårigheten som resultatet av en brist på kunskap – som om mer, eller ny, information skulle lösa problemet (Cavell 1976, s. 238–66). Cavells poäng är alltså inte att den epistemologiska sidan kan kopplas bort helt och hållet, utan att utestängningen av, eller bortseendet från, fenomenets moraliska dimension innebär en förvanskning. Man har alltså förlorat objektets eller fenomenets realitet ur sikte. Sören hade säkerligen inte läst Cavell vid denna tidpunkt, men detta är precis vad som oroar Sören: den förment vetenskapliga filosofin, som innefattar många värdefulla insikter och dygder, riskerar att förvanska verkligheten innan filosoferandet ens kommit igång. Det är inte bara så att man filosoferar stelbent: man misstar sig redan i beskrivningen av vad man filosoferar *om*.

Talet om en värderingsfri vetenskaplig filosofi, om en åtskillnad mellan värdering och beskrivning, om en rent teoretiskt inriktad filosofi etc., allt detta är ingredienser i en fackfilosofisk soppa under vårt århundrade som Wittgenstein medvetet och på goda grunder höll sig borta ifrån. (Stenlund 1980, s. 16)

Inneboende i denna förment "vetenskapliga" filosofi finns, menar Sören, en intellektualism som kommer till uttryck då man, i sin iver att göra livet teoretiskt överblickbart, söker renodla en komplex verklighet där allt som är grått och vått blir svartvitt och torrt.

Det är en intellektualism som utgick från distinktionerna tro–vetande, värde–fakta, liv–tänkande som motsättningar, som olösliga konflikter, som *absoluta motsättningar*, där det gäller att välja rätt sida. Man kan fråga om inte *tron* på denna absoluta motsättning, som för många, inte allt för långt borta från oss, har karaktären av metafysisk eller religiös tro, om inte denna tro bättre förtjänar beteckningen irrationalism. (Ibid.)

Det är så klart lätt att fastna i den lätt raljerande tonen här också, men lägg handen på hjärtat och säg mig att detta inte är ett fenomen som vi kan se idag – idag, när till exempel den så kallade "debatten" mellan de som försvarar förnuftet och rationaliteten mot "fake news" och kunskapsförakt, och det som förmodas vara postmoderna åsikter, är naivare än någonsin? Debatten känns ibland som ett enkelt ställningskrig mellan de som är för förnuft, objektivitet, kunskap och vetenskaplighet och de som är emot dessa. Så enkelt är det förstås aldrig.

Jag föreslog just att Sören ville visa hur *tron* på dessa enkla motsättningar innebär, och alltid innebär, en förvanskning. Tämligen ofta sker förvanskningen genom att man tvingar sig själv att renodla fenomen. Och genom att man tänker sig att sanning bara kan komma från en neutral och objektiv beskrivning av ett faktum, så tvingar man sig att försöka objektgöra komplicerade fenomen. Och sedan, i ett andra steg, teoretiserar och debatterar vi om dessa. Det är bara så de kan bli "ämnen för skrifter, seminarier, föredrag, vilka är inlägg i en ändlös diskussion" (ibid, s. 17). Det är precis det som har hänt med förståelsen av metafysik, menar Sören.

Det är denna inställning som gör att man känt sig tvingad att kalla sådana saker för filosofi, som inte har ett skvatt med filosofi att göra. Det är denna inställning som tidigare tog sig i uttryck av typen: "Metafysiska utsagor är meningslösa", "Metafysiken bör förstöras" etc, som i grund och botten knappt uttryckte något annat än en rädsla för spöken, hjärnspöken. (Ibid.)

Alltså: i ens iver att göra världen möjlig att inrama i ens intellektuella förståelsehorisont, som själv naturligtvis är rotad i en värdeladdad världsåskådning, så är man tvungen att objektifiera allt – också det som

inte är objekt. Och när aspekter av världen och livet inte inryms under detta paraply, så måste man omskapa dem, stöpa dem på nytt så att de får en fysisk eller, rättare sagt, parafysisk form. Således transformeras en allvarlig tanke till något jämförbart med slagrutor och kristaller eller en tro på tomtar och troll.

Här alluderar jag till en annan av Sörens (och således, efter honom, också mina) hjältar: Robin George Collingwood, som gjorde klart att när samtidens (ja, i alla fall hans samtids) analytiska filosofer talar om metafysik, så talar och skriver de som om metafysik är samma sak som parafysik² – som om allt som inte är enkla ting, måste ses som placerade i något mystiskt annorstädes, möjliga att närma sig endast genom en hypotetisk diskurs styrd av abstrakta begrepp. En sak som är slående med Sörens arbete är att han kan visa hur liknande tankerörelser sker överallt inom filosofin. Det är alltså inte ett fenomen begränsat till sådana som vill göra explicita metafysiska uttalanden om det transcendenta, eller en Gud bortom varat, utan det präglar *hela* filosofin – också den formella språkfilosofin och logiken.

Vi låter Sören fortsätta:

Jag menar alltså att den kritik som riktats mot metafysik av många antimetafysiska filosofer under vårt århundrade naturligtvis i många avseenden – sett från dessa filosofers synpunkt – är riktig och berättigad. Det är bara det att man så ofta kritiserar vad man tror det är, inte vad det *är*. Men behöver bara tänka på kritiken av dualismen mellan en sinnligt given och en översinnlig verklighet som en typiskt metafysisk distinktion. Talet om en "värld av ting-i-sig", en transcendental eller översinnlig verklighet, uppfattade de antimetafysiska fackfilosoferna som om det hade varit *bokstavligt* menat. Som om man i någon bokstavligt beskrivande mening talade om en annan verklighet vid sidan om den sinnligt givna! – Det vore t o m mindre missriktat att angripa en geometriker för meningslöst prat när han talar om "punkter i oändligheten", som skärningspunkter mellan parallella linjer. (Stenlund 1980, s. 17–18)

Sören menar nu att man gör sådana här vansinniga tolkningar, inte för att man har läst på för dåligt, utan för att man läser på fel sätt.

2. Collingwood 1970, s. 65f. I all korthet: för Collingwood betydde "metafysik" framförallt sökandet efter förutsättningarna för något fenomen. Som sådana är de själva naturligtvis inte ting i samma bemärkelse som ett glas, eller en sten, eller något annat mediumstort torrt föremål är det, men de har i alla fall en realitet som inte bör förstås som något utomvärldsligt. "Förutsättningarna för något" avtäckes man, menade Collingwood, framförallt genom ett slags historiskt arbete.

Nej, deras misstag består i att de läste utan att ta av sig handskarna. De läste dem i tron på en absolut motsättning mellan tro och vetande, i tron att man kan skilja frågan om hur texterna skall förstås från frågan om tankarnas riktighet. (Ibid.)

Jag kände att jag ville ta upp dessa reflektioner, som kommer tidigt i texten och som lätt förbises för de passager där Sören höjer rösten, för att resten av texten förutsätter dem. Vi måste ta av oss handskarna för att förstå vad Sören menar när han talar om "det osägbara".

III

Ett litet exempel på detta är Sörens beskrivning av logiken som *a priori*, och hur logiken själv är osägbar.

När Sören diskuterar satsen $f(a)$, säger han att satsen *säger* att a har egenskapen f . Men han säger vidare att:

Något som inte sägs utan blott *visas* i denna sats är följande
 a är ett objekt (ting, föremål). (Ibid., s. 27)

Detta är något som *visar* sig men som inte sägs, och inte *kan* sägas, i satsen $f(a)$. Han går sedan vidare till att beskriva detta, det som visar sig men som inte låter sig sägas, som en *förutsättning* för det som sägs eller uttrycks i språket.³ Han talar också om det osägbara som något som är *a prioriskt*.

Det osägbara i *Tractatus* gäller de *aprioriska*, *logiska* förutsättningarna, de aprioriska betingelserna för språkets och tänkandets möjlighet, för att parafraasera en annan filosof som gjorde ett liknande försök. (Ibid., s. 32)

Om någon nu läser detta utan att "ta av sig handskarna", ledd av en övertro på de distinktioner Sören kritiserar, ledd att bli en "objekttänkare", så kommer denna person att tro att Sören trodde att det fanns några mystiska entiteter, liksom utanför världen, som vi inte kan veta något om eller ens säga något om, men som *Sören själv*, bevisligen, kan skriva om. Till råga på allt föregår dessa skumma entiteter också allt vi kan veta. Snacka om prilligt!

3. Att detta resonemang liknar Collingwoods tankar om metafysik torde stå klart. Jag vet dock inte om Sören hade läst *An Autobiography* när *Det osägbara* skrevs.

Men om vi tar av oss handskarna, och litar på att Sören vet vad han gör, och inte försöker att objektifiera just det han varnar oss för att objektifiera, så kommer vi att se att de förutsättningar som Sören faktiskt talar om – ”de *aprioriska, logiska* förutsättningarna, de aprioriska betingelserna för språkets och tänkandets möjlighet” – är inget annat än det faktum att vi lever och talar och förstår varandra, och varandras yttranden, på basis av att vi delar våra liv med varandra, agerar tillsammans i en mängd praktiker, och därmed också står i en moralisk ansvarsrelation till varandra. Den faktiska, kroppsliga, samvaron, agerandet, de tysta förutsättningar som byggs upp av människor i mellanmänskliga relationer och samtal – precis det som ”objekttänkaren”, eller ”den analytiska filosofen”, vill tänka bort – är just det som Sören vill föra oss tillbaka till.

När Sören talar om fakta/värde-distinktionen, eller distinktionen mellan liv och tänkande, kommer han inte med en enkel hypotes – säg, ”alla faktautsagor innehåller värderingar”. Nej, han vill visa att det teoretiska och det praktiska, tänkande och liv, faller tillbaka på ett fält av mänsklig samvaro och missförstås om man närmar sig dessa på fel sätt, gör dem till objekt. Konsekvensen av detta är att du inte kan separera frågor om moral från frågor om språk, eller logik, och så vidare, utan att förvanska verkligheten. Men det betyder inte att de är samma sak. Att flera saker sitter ihop, och inte kan förstås till fullo enskilt, betyder ju inte att det bara finns en sak. Men det svåra kravet som denna insikt medför är att du måste våga röra dig fritt genom livets alla skikt om du skall kunna filosofera bra. Detta är vad jag nu ser att Sören har lärt mig. Och detta är något som har påverkat mig djupt. Huruvida detta är en adekvat läsning av verket *Tractatus*, är en fråga som jag gladeligen lämnar över till en annan sorts ”scholar”.

Litteratur

- Cavell, Stanley. 1976. ”Knowing and Acknowledging”. I *Must We Mean What We Say?: A Book of Essays*, s. 238–66. Cambridge: Cambridge University Press.
- Collingwood, R. G. 1970. *An Autobiography*. Oxford: Oxford University Press.
- Stenlund, Sören. 1980. *Det osägbara*. Stockholm: Norstedts.